

MATIJA MURKO
IN RAZISKAVANJE LJUDSKE SNOVNE KULTURE

Ob stoletnici njegovega rojstva

Vilko Novak

Pred nastopom Matije *Murka* v slovenski etnologiji so se pri nas komaj kaj ukvarjali s snovno ljudsko kulturo. Edini, ki se je nekoliko globlje zanimal v zvezi z njo za nekatera vprašanja z zgodovinsko razvojnega vidika, je bil A. T. Linhart. Vsi drugi za njim pa so se omejili le na kratke zapiske ali površne informativne opise. Tako je v vsem zelo razgibanem zbiralnem delu v 19. stoletju v resnici docela prevladovalo zanimanje za šege in ljudsko pesništvo ter nekoliko tudi za ljudsko verovanje. Tudi prvi poskusi raziskavanja so bili narejeni v teh območjih.

Pomembno naključje je bilo, da je prav v letu 1895, ko je dotedanja delovna smer dosegla višek s pričetkom izdajanja *Štrekljevih* Slovenskih narodnih pesmi, nastopil tudi *Murko* s svojim načrtom za raziskavanje snovne ljudske kulture pri Slovencih. In prav ta dva glavna zastopnika naše tedanje etnologije je usoda združila — čeprav le za desetletje — na isti univerzi v Gradcu. Kot so bili — in so delno še danes — pri romanskih in germanskih narodih pobudniki in glavni predstavniki etnološkega dela povečini filologi, ki jih je spoznavanje jezika in slovstva približalo ljudstvu, tako so tudi pri nas od Jarnika, Majarja preko Miklošiča do Gregorja Kreka in drugih družili vsa ta strokovna področja. Prav *Štrekelj* in *Murko* pa sta pokazala, kako je treba jezikoslovje in slovstveno znanost realistično družiti v prid raziskavanja ljudske kulture, ki pa zopet nujno in koristno oplaja onidve vedi.

V *Murku* so že Miklošičeva predavanja o »slovanskih starožitnostih« kot sam pripoveduje — vzbudila zanimanje za vse strani kulture slovanskih narodov. Poslušal je na Dunaju tudi etnologa-lingvista Friedricha Müllerja; zlasti pa so mu pokazala novo smer predavanja poznejšega prijatelja in sodelavca Rudolfa Meringerja, ki je kot lingvist za tisti čas naravnost revolucionarno pričel raziskavati tudi stvari ali predmete. Studij slovanske romantike in bivanje na Ruskem sta *Murka* do dobra seznanila ne le z ljudsko kulturo pri vseh Slovanih, marveč tudi z nje raziskavanjem. Tako je bil do dobra pripravljen, da je doumel pomen »češkoslovanske narodopisne razstave« v Pragi 1895 in vzpodbujen po njej napisal (poleg nemškega poročila v Mitt. der Anthropol. Gesellschaft in Wien XXV) obširno poročilo v Letopisu Slovenske Matice za leto 1896, 75—137.

Večkrat so že (Glonar, Kotnik, I. Grafenauer) poudarili pomen tega spisa, posebno njegovega zaključnega poglavja »Nauki za Slovence«, zato naj tu posebej opozorimo le na mesto, ki govori o skrbi za raziskavanje snovne kulture. Tudi Murko je v tem programu posvetil večino prostora duhovni kulturi in je omenil med področji materialne kulture v glavnem le stavbe, ki jih »opisujemo, načrtujemo, fotografujemo in slikajmo... in izdelujemo njih modele«. Dalje »staro posodo, stara orodja in igrače«, umetno-obrtne izdelke in splošno, da je treba »opazovati, kje in kako ljudstvo živi, kaj dela in kako gospodari« (vse na str. 154). V prvi vrsti pa je mislil seve na snovno kulturo, ko je poudarjal, da »bi bil jako umesten baš narodopisni slovenski muzej, ki bi predstavljal ves naš narod, kakršen je sedaj, in po mogočnosti tudi, kakršen je bil« (137) in ko je priporočal »narodopisni oddelek« pri razstavah, »ki se prirejajo v slovenskih krajih« (137). In še posebej: »...na slovensko narodopisno razstavo... je seveda tudi treba misliti«.

Že 1894 in 1895 je Murko objavil slovensko etnografsko bibliografijo v *Zeitschrift für österreichische Volkskunde* in s tem pokazal na eno izmed osnovnih potreb, ki je niti danes še sproti ne izvršujemo. Ko je pa 1902 postal na graški univerzi Meringerjev kolega, se je pričel za snovno kulturo še živeje zanimati. Posebno še zato, ker je Meringer v tistih letih raziskoval hiše v Bosni in Hercegovini. Obe njegovi razpravi o tem predmetu sta vzpodbudili Murka, da je mesto nameravane ocene o njiju napisal obširno razpravo »*Zur Geschichte des volkstümlichen Hauses bei den Südslawen*« (Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien, XXXV, 1905; XXXVI, 1906 in sep.). Kakor je Murko od začetka pritegoval v svoje slavistično obravnavanje vse Južne Slovence, tako je tudi v tej razpravi več govoril o Hrvatih in Srbih, kot o Slovencih. To je umljivo, ker je bilo pri njih o hiši mnogo več literature kot pri nas. Murko je takoj v uvodu pokazal na to, kar je bilo pri nas odtlej stalno zanemarjano — na svoje poznavanje *slovenske* strokovne literature o predmetu. Nato šele je prešel h kritičnemu razboru južno-slovanskih spisov o hiši. V uvodu je tudi opozoril na to, da razširjenost oblik hiše in noše ne sovпада z jezikovnimi mejami, zlasti pa, da »...moramo glede Slovencev, ki vobče posvečajo premalo skrbi študiju svoje ljudske kulture, obžalovati veliko pomanjkanje« strokovne literature o hiši (MAG XXXV, 311).

Ko je kritično pregledal oba *Haruzinova* spisa o stavbah na Gorenjskem, je prešel k *Meringerjevima* spisoma, primerjal njegove ugotovitve z gradivom iz ostale predmetne literature in razširil njegovo raziskavanje tudi na Črno goro ter Bolgarijo. Nas mora posebej zanimati, kaj je povedal Murko v naslednjem poglavju »III. Das Haus der Slowenen« (l. c., 12—29). Pred njim sta pisala izmed Slovencev o naši hiši le nekaj površnega Ivan Franke in Fran Hubad. Zato je Murko upravičeno trdil, da »nudi študij slovenske hiše mnogo zanimivosti in zasluži večjo skrb, posebno domačinov« (l. c., XXXVI, 12). Murko se je naslanjal pri pisanju svojega dela glede Slovenije na nekatere informatorje, ki jih navaja, ter

na lastna potovanja po delu Pohorja, v Savinjskih gorah, v Slovenskih goricah, po južnem pobočju Karavank in vzhodnem pobočju Julijskih Alp.

To poglavje Murkove razprave ni sistematičen opis posameznih hišnih oblik na Slovenskem, čeprav ugotavlja na pričetku »popoln dualizem v hišni kulturi«: na jugu »romansko oziroma italijansko kaminsko hišo«, in »... pri pretežni večini Slovencev... gornjenemško hišo in izbo in kuhinjoc (l. c., 15). Šele ob koncu tega poglavja nadaljuje to razčlenitev: »Na sorazmerno majhnem slovenskem jezikovnem ozemlju imamo tedaj različne kulture glede gradnje hiš: romansko kaminsko hišo v ozkem pasu na jugozahodu, tako imenovano gornjenemško hišo pri veliki večini ostalih Slovencev v različnih stopnjah, od popolnoma alpske hiše v Bohinju do tistega posebno močno razširjenega tipa, ki sploh ne pozna odprtega ognjišča, in končno v nekaterih območjih ob nemški jezikovni meji dimnico, pač najprvotnejši tip trdnih in više razvitih človeških bivališč na slovenskih tleh« (l. c., 27). To je pač le delitev hišnih oblik glede na vrsto ognjišča, iz katerega je izšel v začetku poglavja. V naddroben pretres tega vidika se tu ne spuščamo, kakor tudi ne ostalih Meringerjevih teorij in Murkovega odnosa do njih. Opozoriti je treba le, da je Murko v obravnavani razpravi ponovno zavzel kritičen odnos do Meringerjeve oznake »gornjenemška hiša« in je menil, da jo more »uporabljati le pogojno« (prav tam).

Murko pričenja obravnavanje slovenske hiše z vprašanjem kuhe in kuhinje, pri čemer podaja obilno nazivje iz vseh poznanih mu pokrajin, ki ga filološko analizira. Težišče ostalega dela tega poglavja je prav tako na terminologiji, čeprav so tudi njegovi opisi prostorov in opreme dovolj nazorni ter stvarni, saj so opremljeni celo s štirimi tlorisi in s tremi drugimi risbami. Predvsem ga je zanimala dimnica, toda tudi pri njej se je omejil v glavnem na delitev prostorov in oznako notranjščine z opremo.

To poglavje Murkovega spisa je ostalo osnova nadaljnjim opisom in raziskavanjem slovenske hiše, le da nadaljevalci Murkovega dela niso ubrali za njim tudi jezikovne in etnološko primerjalne poti in si tako žal niso postavljali vprašanj o izvoru ter pomenu posameznih oznak, s čimer bi se marsikdaj približali tudi pravilni rešitvi o razvoju stavbe itd.

Naslednje IV. poglavje je Murko naslovil »Razvoj hiše. Spalna soba. Dodatne hišice. Hiše na polju in v planini« (l. c. 30—40). Kakor se je v naslovu celotnega dela omejil na doneske »k zgodovini« južno-slovanske hiše, tako v naslovu tega poglavja široki naslov »Razvoj hiše« obeta preveč, ker niti ni imel namena, raziskati celotnega razvoja hiše glede na vse sestavine itd. Omejil se je le na nastanek nekaterih prostorov, pri čemer upošteva s slovenskega ozemlja »gornjenemško spalnico«, imenovano kamra, štiblc, čumnata itd., in se omejuje predvsem na razlago teh nazivov. K obravnavanju planšarskih zgradb je pritegnil na kratko tudi stanove, staje in kočje iz Julijskih Alp.

Docela jezikoslovno je naslednje poglavje o imenih za hišo, ognjiščni prostor in izbo, kar je izredno pomembno, čeprav gredo naša dela te vrste dosledno mimo opozoril, od kod naše besede hiša, kuhinja itd. Posebej obravnava Murko tu slovanske tujke germanskega izvora. — Organsko nadaljevanje tega poglavja je zaključno poglavje »VI. Miza pri Južnih Slovanih«, ki je prav za nas izredno pomembno, ker obravnava dvojnost stol — miza. Za zadnjo slov. besedo še danes nimamo zadovoljive razlage o zgodovinski poti in o načinu njenega nastanka ter prevzema iz romanščine.

Murkova razprava »*Das Grab als Tisch*« (Wörter und Sachen II, 1910, 79—160) je sicer zajeta po svojem osrednjem predmetu iz družbene in duhovne kulture, toda že v naslovu je označeno, da je zunanja oblika obravnavanih šeg — gostij na pokopališču v zvezi s kultom rajnih — v najtesnejši zvezi s predmeti snovne kulture, s prehrano in mizo. Tudi ta Murkova razprava sloni na gradivu iz raznih slovanskih dežel, vendar je prav z vidika našega pregleda v ospredju v V. poglavju obravnavana miza pri balkanskih Slovanih s posebnim ozirom na njene tuje nazive (trapeza, sofrā, sinija) in na predvor v pravoslavnih cerkvah, kjer so bile take gostije. Tudi v tem primeru je Murko priobčil več slik, ki ponazarjajo njegova jezikoslovna in kulturnozgodovinska razlaganja. Ker slovenskega gradiva pri tem ni upošteval, to delo samo z opozorilom na kratko priključujemo našemu pregledu.

Na slovensko gradivo se ozira Murko v naslednji razpravi, ki sega tako v ljudsko medicino, a dejansko le v njeno snovno stran, kakor tudi v snovno kulturo: »*Die Schröpfköpfe bei den Slaven. Slav. baňa, baňka, lat. balnea*« (Wörter und Sachen V, 1913, 1—42). V resnici govori o stavljanju rožičev le mimogrede za uvod, kar označuje sam v naslovu 1. pogl. z »Dopolnila o stavljanju rožičev...«, nato pa takoj preide preko čeških, poljskih in ruskih oznak za isti predmet: baňka, baňki k mnogim pomenom, ki jih imajo te in sorodne besede v raznih slovanskih jezikih. Pri tem navaja (str. 10) po Pleteršniku banjo, ki naj bi bil iz nem. Wanne, njen dem. banjica, banjka — zadnje (iz Jurčiča) tudi v pomenu ročni sodček za tekočine. V naslednjem poglavju razbira Murko etimologije slovan. besede banja v pomenu kopel, ki jih je več in postavlja proti dotedanjim novo: da je beseda iz vulg. latinske banea (to iz lat. balnea). Ker je vedel, da bo njegova trditev naletela na odpor, je v skladu z načeli revije Wörter und Sachen tudi v tej razpravi podal v naslednjem III. poglavju »Stvarno utemeljitev etimologije baňa <lat. balnea« (pri tem je znak za izvor narobe postavljen!) z več ilustracijami. V njem razpravlja o zvezi kopališč z orientalskimi (pravoslavnimi) cerkvami, katerih krogle na vrhu zvonika se tudi imenujejo banja, banjka.

Murkovo mnenje je, da so lat. balnea prevzeli Slovani na jugu Balkanskega polotoka, kjer je vladala latinščina, v pomenih kopel, kopališče, kraj s kopališčem, topli, rudninski, zdravilni vrelec ali

vrelec vobče itd. — Važni in obsežni pa so pomenski prehodi besed baňa, baňka, ki jih obravnava Murko v naslednjem IV. poglavju. Severovzhodni in severozahodni Slovani so od kupol in krogel na stolpih prenesli te izraze na razne okrogle in polokrogle predmete, zlasti pa na trebušaste posode, kar ilustrira Murko z vrsto slik. Nas mora predvsem zanimati, da pomeni banja v slovenščini posode, ki jih imenujejo tudi korito, nečke, deža, tunja, brenta. Murko je priobčil šest slik takih posod in (delno z uporabo gradiva Fr. Ramovša) razpravljal o njih imenih. Tako je tudi s tem slovenskim prispevkom v svoji razpravi pokazal smisel za prezrto področje naše snovne kulture in način, kako ga je treba obravnavati.

V zaključnem poglavju razlaga Murko nekatere romanske besede iz balnea in prehod pomena slov. banja v madž. bánya (=rudnik), česar pa n. pr. Kniezsa v svojem delu Szláv jövevényiszavaink I/1, 77—8 (Budapest 1955) ni upošteval ter moral zaključiti, da etimologija madž. besede še ni pojasnjena.

Poslednja Murkova razprava s področja snovne kulture je: »Zur Geschichte der Heugabel. (slav. vidly)« (Wörter und Sachen XII, 1929, 316 do 341). Potem ko je v prvem poglavju podal »splošne uspehe besedo-in stvaroslovnega študijskega potovanja v jugoslovanskih deželah« ter »doneske k poznavanju brane«, je v drugem, osrednjem poglavju »Doneski k zgodovini zahodnoevropskih senenih vil. Vile v slovanskih deželah« (322—335) podal nekaj primerov vil na starih slikah, v glavnem pa opise, risbe in slike naravno zraslih vil iz raznih slovanskih dežel, predvsem tudi na osnovi lastnega gradiva z Balkana in posredno nabranega v Sloveniji (domači kraj, okolica Velenja, Donačke gore, Utik pri Ljubljani, Dolenjsko, Kras). To je edino doslej objavljeno slovensko gradivo o tem orodju. Podal je tudi številne primere umetnega zvijanja vil z nazivi ter z risbami priprav za to.

Tako je že pripravil prehod k naslednjemu poglavju o etimologiji besede *vidly* in o drugih imenih senenih vil (335—341). Pri tem popravlja najprej Miklošiča, ki ni postavil pravilne prvotne slovanske oblike te besede. Nato razbira oblike v raznih slovanskih jezikih in ugibanja etimologov, ki niso upoštevali nastanek tega orodja iz naravne rogovile. Sam izvaja besedo *vidly* iz *vi-jö, vi-ti*, kar mu potrjuje tako slovenski izraz »vile se zvijejo, povijejo« (na Krasu), kakor hrvaški »svijaju«.

Med drugimi izrazi za vile navaja tudi slov. *razsohe*, ki ga poznajo tudi Srbi in Hrvati v tem pomenu, v pomenu rogovile pa tudi drugi Slovani. Zaključuje razpravo z željo in opozorilom, da bi bilo potrebno monografično obravnavati nazivje posameznih kmetijskih obratov in obrti z jezikovnega vidika glede na predmet, ker bi to prineslo pomembna dognanja za slovansko kulturno zgodovino.

Matija Murko je prvi pričel v naši stroki raziskovati slovensko ljudsko kulturo, čeprav v zvezi z gradivom sorodnih narodov, s trd-

nimi jezikoslovnimi prijemi in s kulturnozgodovinskega vidika. Ker je ta stran njegovega delovanja v pregledih o njegovem delu bolj zapostavljena, je prav, če ob stoletnici Murkovega rojstva nanjo opozorimo.

Résumé

MATIJA MURKO ET LA RECHERCHE DE LA CULTURE MATERIELLE DU PEUPLE

A l'occasion du 100ème anniversaire de sa naissance

Matija Murko fut le premier qui, chez les Slovènes, s'était voué à la recherche scientifique de la culture matérielle. Il dressa, en 1896, un programme de la recherche ethnologique de son peuple, et se mit ensuite à l'exploration de la culture matérielle. Il avait trouvé un appui important dans Rudolf Meringer et dans sa méthode «des mots et des choses» (*Wörter und Sachen*). Dans l'étude «Zur Geschichte des volkstümlichen Hauses bei den Südslaven» (*Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien* XXXV, 1905; XXXVI, 1906), Murko soumit à un examen critique la littérature, parue jusque-là sur le sujet, et fit une description surtout de la maison slovène du territoire des Alpes et de la Slovénie Centrale, tout en prêtant une attention spéciale à la terminologie.

L'étude «Das Grab als Tisch» (*Wörter und Sachen* II, 1910) traite, d'ailleurs, un sujet relatif à la culture sociale, mais aussi de nombreux objets appartenant à la nourriture, et de différents mets. — Dans l'étude «Die Schropfköpfe bei den Slaven. Slav. bana, banka, lat. balnea» (*Wörter und Sachen* V, 1915), il décrit — en recherchant les relations du sens des mots bana, banka — aussi plusieurs récipients appelés de ces mêmes dénominations auprès de différents peuples slaves. La dernière étude de Murko, appartenant au domaine de la culture matérielle, est «Zur Geschichte der Heugabel (slav. vidly)» (*Wörter und Sachen* XII, 1929) où il démontra, par des croquis et par la description, des exemples de fourches à faner, sur lesquels il développait son étymologie du mot «vile», dérivé du verbe «viti» (tordre).

C'est Matija Murko qui a montré à l'ethnologie slovène le chemin réaliste vers la recherche de la culture matérielle, et fini aussi l'époque des auteurs romantiques et amateurs au domaine de la poésie populaire et de la mythologie.